

Ugye szép itt, ugye jó itt? Nézz csak ide, meg oda!

Drágaköböl van az udvar, gyémántból a palota...” (166. o.)

Zsupin, aki ügyeletes rendező, és a színészbejáró melletti padon ül, döbbenet nézi a szinte teljesen kicserélődött kis színésznőt, aki lassan és talán sántikálva közeledik felé. A tönkrebaszott Editke jön bicegve, aki az imént „akkorát élvezett, hogy belesajdult az agya” (184. o.), és, érthető okokból, legfőljebb teázni hajlandó Zsupinnal. „*Editke minden szava olyan egyszerű, keresellen és tiszta, hogy Zsupin önkéntelenül is a Nagyasszonyra gondol, s Editke mellett valósággal émelyedik önmagától, hogyan tudott odasimulni ahhoz a kenőcsapadású hordótesthez, amely éppen olyan bomlásnak induló fényűzést árasztott, mint a tárgyak a megkövült gellért-hegyi villában.*” (187. o.)

Mi is történt ezen a nyári meleget árasztó szeptember végi napon, 1951-ben, a diktatúra igája alatt nyögő Magyarországon? Mit mond erről a szerző, hogy milyen volt ez a nap? Olyan volt, akár a többi. Éppen olyan, mint akármelyik másik. Reggel időben elkezdődött, és csak későn éjjel lett vége. Ja igen, most jut eszembe, azt is mondja, hogy egy rákos beteg, egy színházi sűgönő este meghalt a kórházban.

Jó kilenc hónap múlva pedig megszülettem.

Forgách András

„NAGY EMBER LESZEL, ÁDÁM!”

Szirtes Ádám: Életünk, életem!
Kijárat Kiadó, 1998. 163 oldal, 796 Ft

Illyés Gyula megjegyzi a summásokról szólva a PUSZTÁK NÉPÉ-ben: „*Hogy éltek otthon? Hogy húzták ki a telet? Ennek a megírása közülük vár valakire.*” A közülük való Szirtes Ádám színészként írta meg emlékeit ötven évvel később, de ennyi idő és annyi változás után válasza már nem lehetett más, mint egy művésszé vált szegénygyerekesebelsei sorsa. „*Tizenkét évesen summás lettem, annak minden keserűével. Mondtam is egyszer Illyésnek: – Gyula! Ez*

nem így volt, ahogy te trod a Puszták népében! Mi nem énekeltünk. Tetvesek és éhesek voltunk, juhodályban laktunk, sok volt közülünk a beteg. A béresek közelébe nem is engedtek. Azok fizetést kaptak, lakásuk volt, ennivalójuk. Hogy van akkor ez? Azt mondta, hogy ő francia műveltségen nőtt fel, és belecsempészte a francia humort. De hát akkor az igazságot ki írja meg? Nem azt mondta, hogy gyere el, mondd el, hanem azt, hogy: – Majd te megírod.” Lehetett ez a felszólítás Szirtes elhatározásának egyik oka, a tekintély megerősítette, hogy tollat fogni ezért sem hiábavaló. Az indíték gyűjtőlángja mégis az, hogy van válhatott valaki színészzé „*a nyomornak egy mély lépcsőfokáról, honnan már nem lehet szánakozással még mindig lefelé tekinteni.*” A summáságot, amit Illyés láttatni akart, eltörölte a történelem, de a kiválás útja ma is elgondolkoztató.

Az a kérdés, amit a szerző föltesz magának és nekünk: „*egyáltalán, hogyan MERT az ember bátorságot venni, hogy színész legyen?! Vagy hogy a másik katona mer lenni, a harmadik meg elindul valami gazdasági iskolába – vagy tanárnak készülni. Honnan mertünk – úgy, hogy félelmet nem ismerünk – elindulni.*” Valóban, honnan merített ilyen mesehősbátorságot a reménytelen szegénységben élő fiú? Erre válaszol az ÉLETÜNK, ÉLETEM!, melynek Szirtes Ági a közreadója, Závada Pál a szerkesztője. Az írás a 108. oldalnál, húszéves korához érve, halála miatt abbamarad, e véglegesített rész után főljegyzéstördelékek, interjúk, levelek dokumentálják, micsoda gyötrelmek és örömök, sikerek és megaláztatások váltakozásában múltak esztendei. Tördék volta miatt a könyv szépírói magasságait a megfogalmazott fejezetekben találjuk, s már-már szépírói remeklésnek érezhetjük, rokonságban Kassák, Sinka, Veres Péter résztvevő személyeségének elragadó hatásával.

Az elején geografikus, szociológiai tárgyalagosságra törekszik. Belehelyezi tágabb közösségét, családját a tájba, településbe a Tápió patak melletti Sápon. Mégsem marad lent valami helyismereti síkon: „*olyan ez a vidék, amilyen én is vagyok. Szürke, nem különleges. Szlovákokat telepítettek ide, valamikor ők tették termőfölddé ezt a homokos tájat. Én félig szlovák, félig magyar vagyok.*” Szvitek Ádám. Valójában negyedrészen szlovák, ha egyáltalán érdekes a vér keveredése. Annnyira azért mégis, mert apai nagyapja egy Vörös Ádám nevű gazda, a bíró fia, tőle származik a tót kislány

szerlemgyerke, akit sohasem vállalt, szégyellte vénen is, rácsapott lovaira, ha közeledt feléje, söprögetést tetetett, hogy ne kelljen fiával és unokájával szembenézni, mikor csépeltek náluk. Vagyoni okból történt így, nem a fajta miatt. Pedig a Szvitek ősök éppilyen gazdák voltak, aztán a vagyont szétszabdalták, fölemésztették a szapora nemzedékek, s nincstelenek maradtak a század elejére. A szülők Pest környéki, falusi proletárok „a nyomornak egy mély lépcsőfokán”, ahol a létbizonytalanság s valami kegyetlen életrevalóság a legjellemzőbb, ahol a törvény is más, másféle az erkölcs szabálya, másképpen értendő a ridegség és a szelídség, ahogy a durvaságot érteni próbáljuk, miközben érzelmeinken elcsodálkozunk. Ebben a nyomorúságban egyformák lehetnének mindannyian, hiszen mindenki kiszolgáltatott egy más föntebbvalónak, mégis a szegények szegényei a Szvitekék. Mert a családfő jobb kezén az ujjait ekrazit csonkította gyerekkorában, alkalmi munkák is nehezen adódnak ilyenek. Mégis muszáj megélni a rengeteg megalázkodás árán, túlélésőtletekkel: napszámos, culáger, hómunkás, kiskorában tejet, felnőttként bort csempészett át a pesti vámon, játék repülőt fabrikált, játéknak való galambot faragott, s próbálta pénzzé tenni.

A fiát nem vállaló édesapa s anyja két férje miatt olyan mostohája a szeretetnek, hogy még új családja sem képes elfeledtetni. Szelíd és éhletetlen a felesége mellett, akit a sors meg éppen az ellenkezőjére, szívósan rideg gyakorlatiasra változtatott, akit a sápiak Baglyas Bözsinek mondanak. A valaha szerelmes kislány boldog menyasszonyarca alig vehető észre a gondok mögött. Nem ő a hibás, ha kisfiát summásnak küldi, nem gondolhatjuk kegyetlennek, ha nem áll meg rég látott gyereke mellett a legelőn, csak köszön, és viszi tovább a rőzsét, mert éhesen várják otthon a kicsik.

Szirtes Ádám mégsem a visszataszító nyomor történeteit adja elő, gyermeki ártatlansággal idézi a jót, és a rossz mintha csak arra való volna, hogy a ritka boldogság tündököljön. Azért olyan megható a disznóvágás története is. Olyan, mint József Attila ESZMÉLET-ének lágy, szőke, másfél mázsás boldogsága. A község öreg kan disznóját hizlalták, vágták le karácsonyra Ádám napján. Ami a legtöbb parasztszalámban évente megszokott,

náluk egyszeri és különös jelentőségű, itt a felnőttek is gyerekként örülnek, s annál szebb, minél nagyobb volt a jól végződött borzalom, ahogy a perzselés tűzéből föléledt állat járó tűzként menekült végig a falun, s persze a szegények portájára szaladt be, ahol hiányzott a kerítés. Látomásos emlék maradt egy békevilágból, nem mint az az Országház felől vágató ló lángolása a háború végén. Itt hirtelen minden jóra válik, mint a mesében, s lesz sült hús, máj, abált szalonna, kukoricakásával töltött májas sült hurka: „Életemben akkor ettem először disznótortost, és életemben először mondtam azt, hogy jóllaktam.” Akkor hatotta át először a családi szeretet ritka melege, ahogy az apai hangtalan zokogás kikéncszerítette az Ádám-napi köszöntést. Az egyszeri bőség hatására előtódult valami benső áram, hogy nemcsak korholás, veszekedés, hanem szerelmes szelídség is lappang a családban, s bebizonyosodik alkalomadtán, mi tartja össze őket. Így válik a könyv csúcspontjává ez a rész, az élőbeszéd természetességén ringatózva egész nagyregényre való eseményt, drámát, jellemváltozatot képes belezúfolni pár oldalba. Akkor derül ki a restellni való titok, amint az emberség tompítja a megdöbbenést, és csodálkozássá változtatja a gyermek eszméletében, amit az anyai nagybácsi elmond: „– Emlékszel, sógor, amikor gombok nélküli kiskabátban gyüttél hozzánk Nagykátára? Mert mostohaapád levagdosta mind, hogy ne tudj elgyünni a Bözsinkhöz. És Bözsi varrt föl neked új gombokat... És akkor kérted meg Bözsit apámtul meg anyámtul. Tudod-e, hogy akkor én úgy megszerettelek téged... de úgy! Olyan szépek, kedvesek, harmatosak voltakok együtt. – Igen – mondta apám – és '24 novemberében Bözsivel ide költöztünk Sápra. – Tudom – mondta Sándor bácsi –, Aszlárra, istállóba költöztetek. – Ugyan, Sándor – mondja anyám –, egy-két napig laktunk csak ott. – No de aztán megint hova költöztetek? – Hát ide, a fölvégbé, a Vargáékhoz – mondja anyám –, egy gangos nagy házba. – A Vargáékhoz? Gangos nagy házba? Nézd, Bözsi, nézd, sógor, én nem akarlak bántani benneket, de ennek az Ádám gyerekeknek meg kell tudni, hova született bele. A gangos nagy ház végében volt egy istálló, nem? – Dehogy vót az istálló, az egy rendes ház vót. Miket beszélsz itt összevissza, Sándor. Az Ádám egy rendes házba született bele... Hát nem, Ádám?... Apám félrehajlja a fejét, és néz rám. – Hát se ló, se lehen nem vott benne, csak egy jászol... és... és...

hát az volt a fekhelyed. – És megint könnyes apámnak is, anyámnak is a szeme. Engem meg mintha villám ütött volna meg. – Hát maguk '24 novemberében esküdtek! Én meg '25. február 10-én születtem! Hát én három hónapos koraszülött vagyok? – Anyám erre: – Hát nagyon tolakodtál... – Apám, akkor én szerelemgyerek vagyok?! – Nagy ember leszel, Ádám, én mondom neked, mert istállóba születél bele – mondta Sándor bácsi. – A rossebet lesz nagy ember, inkább szerencsés ember lesz – mondta szegény anyám –, mert burokban gyűlt a világra.”

Az író pontosan emlékezik, nagy háterű szavakkal, finom természetességgel folyik a párbeszéd, mintha a könnyed Tersánszky, a varázslatos Gelléri Andor Endre és a valóság különösségeihez annyira ragaszkodó Móricz Zsigmond írná. Már nem szociografikus emlékezésnek, hanem többszólamú szépprózának kell olvasnunk Szirtes Ádám könyvét. De Illyés várakozását is kielégíthetné, hiszen olyan láttatóan adja elő a summásgyerek a summáséletet, a summások különféle alakjait. Ártatlan rácsodálkozással, de nemcsak a summásélettel, hanem egész gyerek- és ifjúkorával felel meg Illyésnek, hiszen az asztolás, kapálás közben sem történt vele más, rosszabb vagy kibírhatóbb, mint a tehénlegeltetés, kanászbojtárkodás, aratás, cséplés alatt.

Keresem személyiségében, mi által lett szerencsés, nagy ember mégis. „Azért jöttem én színésznek, mert érzelmileg olyan feltöltött lettem.”

Egyik példázatos története a természeti szépség birtoklói vágýáról szól, melyet a partfalban költő kék madár ébreszt föl benne, a kék szín minden árnyalatában pompázik, s rafinált módon megfogja, kosár alá rekeszti. „Szomorú volt. Ettől valahogy én is szomorú lettem. És elengedtem. Aztán mindig csak látólról néztem a mi vidám, csodaszép madarunkat.” Aki így szereti az állatokat, szereti az embereket is, segít, ha tud, ahogy annak a juhásznak, akit kutya nélkül nem fogadnak föl sehová, hát könyörgő térdeplésétől meghatódva nekiadja kutyáját, s vissza is várja ugyanakkor, s az a legnagyobb öröm, mikor megérkezik. Az érzelmi szükség növelte érzékenységét egyszer a szépségre, máskor az igazságra. Lázadt olyan igazságtalanságoktól, amit mások észre sem vesznek, vagy hamar felejtene, mint azt a halott summásembert, aki szalmának dőlt, aztán a major mellett elkapartak. Miért épp verset választ a tizenkét

éves gyerek megdöbbenésének kifejezésére? A szavak még túlzottak, mégis csodálni való a talentum első megnyilvánulása. „Ti emberek, süketek, vakok, / Nem látjátok, hogy élek s vagyok, / Veletek élek, Költő vagyok, / Szenvédünk és én vigaszt adok.” Többet cselekszik ebben a versben, mint mikor azt mondja az apjának: „Gyerek vagyok, az istenül, de milyen életű gyerek?” Annál is sajátosabb, mint mikor a másnapi hangyas ételt a gazdáék friss csirkepaprikásába vágja. A szemlélődő, oknyomozó pásztorélet vezette a dolgok lényegéhez? Nehézebb a kiemelkedés az elvágyódásnál, mégis más ember akart lenni bármi áron. S már akkor tudta, hogy kell ehhez rafinéria is. Mert ha megjátssza a néma gyereket, jobban el tudja adni piaci portékáját, szemtelen bámuldozással, hosszas várakozás után ingyen csinál róla gyorsfényképet a vándoriparos a búcsúban. De az iskolában nem sikerült levizsgáznia.

„A búzában, rozsbán nőtt, pirosodott a pipacs, kékiült a búzavirág. Eszembe juttatták az iskolát, a közeledő, tanulókat izgató pirosító vizsgát. Mennyire vágytam ott lenni közöttük, virággal díszíteni a tanító asztalát, a padok telejét, a táblát, az ablakpárkányokat, és abban a jó zöldszagban felelni a tanító kérdéseire. Jaj, de nagyon vágytam vizsgáznia! Elhatároztam, ha fene fenét eszik is, ott leszek.” Többszöri próbálkozása után kipendéřítette a tanító. „– A szakramentumodat! Hát mit gondúsz te, mi? Nem megmondtam, hogy irtó okos vagy?! No, tünj innen, de rögtön!”

Igy mert bátor lenni arra is, hogy színésznek jelentkezzen. Bár a nyomorúságban, iskolázatlanul még arra sem vitte, hogy meg tudja különböztetni a magánhangzót a más-salhangzótól. De a helybeli biztatásra: „irtó jól tudsz kapálni, irtó jól tudsz focizni, de még jobban tudsz bolondozni”, hipp-hopp, már ott is termett a színiakadémia kapujában, hágdosta a lépcsőket két ballás román katonabakancsában, foltozott térdű magyar katonatiszti nadrágjában. „Hát persze, jól van, fiam, elkéstél, majd csinálunk miattad pótfelvételit.” És színész lett. „Bunkó voltam a szemükben, de lángoltam... Olyan sütésem volt, hogy úgy itéltek meg, ki lehet belőlem faragni valamit... Szóval én nehéz ember voltam. Nem mindig... Hát hányféle ember is vagyok én? Sokféle ember... Szerintem hetvenféle vagyok. Nehéz ember vagyok. És rafinált ember is. Ezt a pályát nem lehet csak teli szívvel csinálni, rafináltan is kell.”

Életútja mára már hihetetlen, mégis igaz volt. És muszáj az ő csodájára gondolni a mai szegény és vidéki fiatalok kilátástalan jövőjén keseregve. Most nem a merészség a fontos, hanem a felkészültség, szerencse, alkalmazkodás. Behozhatatlan előny a kiváló, leginkább fővárosi középiskola, az értelmiségi család dinasztikus szellemi légköre, kellő anyagi biztosítékkal. A mai Szirtes Ádámok tizen-nyolc-húszévesen azt sem tudják, mire van tehetségük, el sem merik képzelni, mi lehetne belőlük. Talán nem is hallottak erről a nagy színről.

Agh István

SZATURNUSZ FIAIRÓL UDVARIASAN

Martin Warnke: *Udvari művészek.*

A modern művész élettörténeléhez

Fordította: Havas Lujza

Enciklopédia Kiadó, 1998. 377 oldal, 2500 Ft

„A kötetet joggal nevezhetjük az első nemcsak esszészerű, de adatokkal gondosan alátámasztott, tehát érvényességét sokáig megőrző tanulmánynak a modern művészet élettörténeléből” – állapítja meg a kötet hátsó borítójára nyomott fülszöveg. Jogvitába bocsátkozni nem kívánva, a közvetlenül alatta található vonalkódot és árjelzést indokolni hivatott, a vásárlót majdnem kétségbeesett marketing-masszázsban részesítő s számára minden vélt előnyt (emészthetőséget, mégis hitelességet, értékállóságot – hát már tényleg itt tartunk?) kilátásba helyező szövegből csak a bajnoki elsőséget bátorzkodnánk kétségbe vonni. Mintha volna valamelyes *déjà vu* érzésünk – utoljára csak Robert és Margot Wittkower *A SZATURNUSZ JEGYÉBEN* című könyvére (Osiris Könyvtár, 1996) emlékezve. Nem minden ok nélkül. Martin Warnke magyarul viszonylag gyorsan megjelent (az eredeti 1985-ből való) új kötete ugyanis részben hasonló kérdéssel, a modern művésztípus definíciójával foglalkozik, mint a Wittkower páré, azonos történelmi időszakban, ugyanolyan anyag, az frott források interpretációja alapján.

Van a kötetben közvetlen utalás is Wittko-

wer munkájára: míg ő (ikonológiai, az archetipikus szimbolikus formákra kihegyezett figyelmének megfelelően) a különbségeket „...egy újfajta, sőtél és szaturnikus jellegű művészi felfogás megnyilvánulásaként értelmezi...”, a szociológiára hajló Warnke azt mondja: „Én inkább afelé hajlok, hogy a címtettek bizonyos előszereleteivel magyarázom ezeket a jelenségeket.” (114.) Némi malíciával: művész és közönsége konfliktusának vizsgálata során Warnkétől nem idegen a viktimológia nézőpontja, azt is vizsgálja, mit okoz a megbízás, támogatás adott történelmi formája. Csak németül lenne értelme a (persze, már Sandrart által elsütött, l.: 86.) szójátéknak: a szerző műfaja a *Gunstgeschichte*. Ebbeli igyekezetében Antal Frigyes személye révén magyar vonatkozású módszertani kérdésekben is kötelességszerűen állást foglal. A (firenzei) kapitalizmus első krízisével kapcsolatban az Antal nyomán Millard Meiss által kezdeményezett vita végeredményét idézi (28.). Eszerint a firenzei alsó középosztály nem retrográd, udvari igényekhez csatlakozott, a progresszív realizmus eszméit megtagadva, hanem bárdolatlan úgyszólván éppen hogy udvarképtelen művészetet pártolt. Ez a két utalás meglehetősen pontosan jellemzi Warnke módszertani álláspontját és forrásértelmezése józanságát. Meiss követője abban is, hogy szociológiája mentes Antalnak (a maga nemében és idejében zseniális, a művészettörténeti gondolkodásra kovácsként ható) alatt/felépítmény automatizmusától, s a felvilágosodás óta uralkodó közvélemény iránti konformizmustól. Eszerint Mozart éppúgy szabadságharcot vívott a salzburgi hercegérsek ellen, amint az ő és Beaumarchais Figarója a kamarási (s a Susanne-ra váró „belső titkos tanácsosi”) státus kötelmeivel szemben. Schiller *ÖRÖMÓDÁ*-jában a *Mode* (magyarok is visszhangozzák: a „módi”), az udvari etikett megosztó crejét győzi le az isteni szikra. Most Warnke azt állítja és bizonyítja, hogy nem a városi levegő tesz szabaddá, hanem az udvari. Utalásai, ha rendszeres formában nem is, mégis túlterjednek a választott időrendi határon, a francia forradalom táján, és sejtetik, hogy bizony, napjaink művésze sem veti meg az udvari eredetű, de köztársaságokban is osztogatott elismerést (cím, rendjel, az érény kézzelfogható jutalma formájában). Csak azt sajnálhatjuk, hogy a váltás legnagyobb udvari művésze és egyben